

جامعه‌شناسی تحولات ایران

از انقلاب مشروطه تا قیام خرداد ۱۳۴۲

دکتر ابوالفضل دلاوری

معاونت پژوهشی

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)

۱۳۹۴

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار
۳	مقدمه

فصل اول: وضعیت مطالعات تحولات اجتماعی در ایران

۱۲	جایگاه تاریخ اجتماعی در تاریخ نگاری سنتی ایران
۱۷	توجه پژوهشگران معاصر به تاریخ اجتماعی ایران
۱۸	گونه‌شناسی نوشته‌های مرتبط با تحولات اجتماعی ایران
۲۱	مرور برخی نوشته‌های پر مصرف در حوزه تحولات اجتماعی ایران

فصل دوم: مفاهیم، نگرش‌ها و روش‌ها در بررسی تحولات اجتماعی

۴۴	جامعه‌شناسی و جایگاه آن
۴۶	تحولات اجتماعی: گستره و مرزهای مفهومی
۴۹	نگرش‌های رقیب در بررسی تحولات اجتماعی
۵۲	دامنه زمانی و گستره تحولات اجتماعی
۵۷	جامعه‌شناسی تاریخی و تحولات اجتماعی
۵۹	تبیین تحولات اجتماعی
۶۳	تحلیل روند تحولات اجتماعی

فصل سوم: تحول ساختارهای زیست اجتماعی در ایران از جنبش مشروطه تا خرداد ۱۳۴۲

۷۱	ایلات و تحولات اجتماعی و سیاسی
----	--------------------------------

- روستاها و تحولات اجتماعی و سیاسی ۷۵
شهرها و تحولات اجتماعی و سیاسی ۸۴

فصل چهارم: تحول فشربندی اجتماعی در ایران از جنبش مشروطه تا خرداد ۱۳۴۲

- ویژگی طبقات اجتماعی در ایران ۹۲
طبقات روستایی و تحولات اجتماعی و سیاسی ۹۳
طبقات شهری و تحولات اجتماعی و سیاسی ۱۰۰

فصل پنجم: قومیت و تحولات اجتماعی و سیاسی در ایران از جنبش مشروطه تا خرداد ۱۳۴۲

- زمینه‌های تاریخی تنوع قومی-زبانی در ایران ۱۲۲
ظهور ناسیونالیسم قومی ۱۲۸
قوم‌گرایی در سال‌های پس از جنگ جهانی اول ۱۲۹
قوم‌گرایی در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم ۱۳۴

فصل ششم: مذهب و تحولات اجتماعی و سیاسی در ایران از جنبش مشروطه تا خرداد ۱۳۴۲

- زمینه‌های تاریخی تنوع مذهبی در ایران ۱۴۵
گروه‌بندی‌های مذهبی و تحولات اجتماعی و سیاسی ۱۵۵
روحانیت شیعه و تحولات اجتماعی و سیاسی ۱۶۱

فصل هفتم: فرهنگ و تحولات اجتماعی و سیاسی در ایران از جنبش مشروطه تا خرداد ۱۳۴۲

- نگاهی به ویژگی‌ها و تحولات فرهنگی ایران تا آستانه جنبش مشروطه‌خواهی ۱۸۶
گسترش ارتباط نخبگان ایرانی با تمدن و فرهنگ غرب ۱۸۹
اعزام دانشجویان ایرانی به اروپا و آثار آن ۱۹۴

۱۹۹	مدارس جدید و تحول نظام آموزشی در ایران
۲۰۴	گسترش صنعت چاپ، انتشارات و مطبوعات
۲۰۹	تحولات فرهنگی و جنبش مشروطه‌خواهی
۲۱۰	سیاست فرهنگی در دوره رضاشاه
۲۱۸	تحولات فرهنگی از سقوط رضاشاه تا خرداد ۱۳۴۲

فصل هشتم: ایدئولوژی‌ها و سازمان‌های سیاسی در ایران از انقلاب مشروطه تا خرداد ۱۳۴۲

۲۲۵	باورها و آموزه‌های سیاسی کهن در ایران
۲۳۱	ایدئولوژی‌ها و سازمان‌های سیاسی در جنبش مشروطه
۲۳۴	ایدئولوژی‌ها و سازمان‌های سیاسی در میان دو جنگ جهانی
۲۳۶	ایدئولوژی‌ها و سازمان‌های سیاسی از شهریور ۱۳۲۰ تا خرداد ۱۳۴۲
۲۳۷	محافظه‌کاری سیاسی
۲۳۸	ناسیونالیسم سیاسی
۲۴۳	مارکسیسم و کمونیسم
۲۴۷	اسلام‌گرایی سیاسی

فصل نهم: تحول دولت و سیاست در ایران از انقلاب مشروطه تا خرداد ۱۳۴۲

۲۵۸	نگاهی گذرا بر ویژگی‌ها و تحولات دولت و سیاست در دوران پیش از مشروطه
۲۶۳	بحران استبداد و جنبش مشروطه‌خواهی: رویدادها و دگرگونی‌های سیاسی از قتل ناصرالدین شاه تا پایان کار مجلس دوم
۲۷۳	زوال حکومت مشروطه و برآمدن دیکتاتوری: رویدادها و دگرگونی‌های سیاسی در میان دو جنگ جهانی
۲۸۰	اشغال نظامی و بی‌ثباتی سیاسی: رویدادها و دگرگونی‌های سیاسی از ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۴

د جامعه‌شناسی تحولات ایران از...

جنبش ملی و برآمدن دموکراسی مردمی: رویدادها و دگرگونی‌های سیاسی از ۱۳۲۸ تا ۲۹۷
۱۳۳۱

بحران دموکراسی و کودتا: رویدادها و دگرگونی‌های سیاسی از مرداد ۱۳۳۱ تا مرداد ۳۰۷
۱۳۳۲

اقتدارگرایی و بازسازی دولت و اقتصاد: رویدادها و دگرگونی‌های سیاسی از مرداد ۳۱۴
۱۳۳۲ تا ۱۳۳۹

بحران همه‌جانبه، انقلاب از بالا و قیام در پایین: رویدادها و دگرگونی‌های سیاسی از ۳۲۰
۱۳۳۹ تا خرداد ۱۳۴۲

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۳۲۷

کتابنامه

۳۳۹

فارسی

۳۳۹

انگلیسی

۳۵۰

نمایه‌ها

۳۵۴

اشخاص

۳۶۵

گروه‌ها

پیشگفتار

تألیف کتاب درسی در مورد موضوعی چون تحولات سیاسی و اجتماعی ایران معاصر، در نگاه اول، کاری ساده به نظر می‌آید. اینکه در دهه‌های اخیر، علاوه بر دانش‌آموختگان علوم اجتماعی و سیاسی، طیف وسیعی از ایرانیان، با تحصیلات و تخصص‌های متفاوت به نگارش کتاب در مورد این موضوع همت گماشته‌اند، تصور سادگی نگارش چنین کتابی را تقویت می‌کند. با این وصف، نگارش کتابی در این زمینه، که حداقلی از مشخصه‌ها و معیارهای یک متن درسی دانشگاهی را دارا باشد، چندان کار ساده‌ای نیست و از دشواری‌ها و حساسیت‌های خاصی برخوردار است. اصولاً، تحولات سیاسی و اجتماعی ایران در سده اخیر، موضوعی بسیار گسترده، چند بعدی، پیچیده و مناقشه‌آمیز است. این ویژگی‌ها، روی هم رفته، زحمت، ظرافت و آسیب‌پذیری بررسی این تحولات را افزایش می‌دهد و نگارش کتاب درسی درباره آن را دشوارتر می‌سازد.

باوجود این مشکلات، زمانی که در سال ۱۳۸۷ گروه جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی پژوهشکده امام خمینی^(س) و انقلاب اسلامی اجرای طرح تدوین کتابی درباره این موضوع را به نگارنده پیشنهاد داد، بی‌درنگ آن‌را پذیرفتم. نگارنده حدود بیست سال در دانشگاه‌های مختلف کشور، به تدریس دروس تحولات سیاسی و اجتماعی ایران در دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد اشتغال داشته و ازجمله، چند سال نیز در تدریس درسی با عنوان «جامعه‌شناسی تحولات سیاسی ایران» با همین پژوهشکده همکاری کرده بودم. در این سال‌ها،

همواره فکر تدوین یک کتاب درسی در سر نگارنده بود اما هیچ‌گاه فرصت این کار پیدا نشد. پیشنهاد مزبور فرصتی مناسب برای عملی کردن این فکر بود. البته تصور اولیه نگارنده این بود که نوشته‌ها و یادداشت‌های قبلی به همراه تجربیات چند ساله تدریس باعث خواهد شد که این کار به سرعت به سرانجام برسد، اما آشکار شدن دشواری‌های تدوین چنین کتابی و همچنین، دیگر مشغولیت‌ها و مشکلات نگارنده در طول انجام این کار باعث شد که زمان اجرای طرح بیش از آنچه در آغاز پیش‌بینی می‌شد به طول انجامد. باوجود این، باز هم خداوند را سپاس می‌گویم که مرا در انجام این کار یاری رساند.

در پایان، از همه عزیزانی که در انجام این کار به نگارنده کمک کرده‌اند سپاسگزاری می‌کنم. به‌ویژه از مدیر و اعضای محترم گروه جامعه‌شناسی انقلاب پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی به خاطر توجه به اجرای این طرح؛ از معاونت محترم پژوهشی پژوهشکده حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر عیسی ولایی؛ از ناظران و داوران طرح، همچنین از همکارانم به‌ویژه آقایان دکتر علی محمد حاضری، دکتر محمد سالار کسری و دکتر احمد گل محمدی به خاطر پیشنهادهای ارزشمند و مفیدشان؛ از مسئولان و کارکنان کتابخانه‌های دانشگاه علامه طباطبائی و پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی به خاطر همکاری بی‌دریغشان؛ از سرکار خانم‌ها مریم قاسمی و اعظم سلیمانی به خاطر زحمت فراوان در مراحل حروفچینی، ویرایش و نمونه‌خوانی کتاب و از آقای سید محمد حسینی به خاطر تلاش‌ها و پی‌گیری‌هایشان در مراحل مختلف اجرای طرح سپاسگزارم. سرانجام، باید از همسر و فرزندانم یاد کنم که سخاوتمندانه وقت‌هایی را که به آنان تعلق داشت بر من بخشیدند تا صرف تدوین این کتاب شود. بدون این همراهی‌ها و کمک‌ها، نگارش این کتاب آغاز نمی‌شد و یا این‌گونه به پایان نمی‌رسید. باوجود این، مسئولیت تمامی کاستی‌ها و نارسایی‌های کتاب به عهده نگارنده است.